

O'QUVCHI - TALABALAR TIBBIY SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

BEKTAYEVA XURIYAT

ORTIG'ALIYEVNA,

Chirchiq davlat pedagogika
universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti

"Genetika va evolyutsion biologiya"
kafedrasida o'qituvchisi

<https://doi.org/10.47689/>

STARS.university-pp117-122

Annotatsiya: Maqolada o'quvchi-talabalar tibbiy savodxonligini rivojlantirish uni pedagogik muammo sifatida ko'rib chikib, tahlil berilgan. Tibbiy savodxonlik darajalari va omillariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: tibbiy savodxonlik, sog'liq, tibbiy madaniyat, dorivor o'simliklar, o'qitish metodikasi, ko'nikma, malaka.

Соғлиқни сақлаш саводхонлиги хавфни тан олиш, қарама-қарши маълумотларни тушуниш, соғлиқ билан боғлиқ қарорларни қабул қилиш, соғлиқни сақлаш тизимлари, жамоалар, ҳукумат сиёсати ва тузилмалари фуқаронинг бемор сифатида эҳтиёжларини тўлиқ қондирмаса, мураккаб соғлиқни сақлаш тизимларини ва «талаб» ўзгаришини тушуниш учун функционал имкониятларни талаб қилади. Соғлиқни сақлаш соҳасидаги компетенциялар одамларнинг хулқ-атвори ва уларнинг танловини, ниҳоят, уларнинг соғлиғи ва фаровонлигини шакллантиради. Тиббий саводхонликнинг паст даражаси соғлом турмуш тарзига риоя қилмаслик, хавфли хатти-ҳаракатлар, касалхонага ётқишиш ва соғлиқни сақлаш харажатларининг ошишига олиб келади.

Европа Соғлиқни сақлаш саводхонлиги бўйича тадқиқот маълумотлари шуни кўрсатадики, 30-40 фоиз аҳолида тиббий саводхонлик кўникмалари етарли эмас ёки муаммоли ривожланган. Суст ривожланган тиббий саводхонлик, камбағал соғлиқни сақлаш, кам мустақиллик ва беморларнинг ўз-ўзини сақлаш, тез-тез касалхонада ва юқори харажатлар билан боғлиқ муаммоларни еча олиш қабилиятининг пасайиши билан таърифланади. Тиббий саводхонлик даражасини ошириш шахслар ва жамоаларнинг салбий ташқи таъсирларга қарши туриш қабилиятини кучайтиради, соғлиққа нисбатан ижтимоий адолатсизликларни енгишга ёрдам беради ва аҳоли саломатлиги ҳамда фаровонлигини яхшилайдди.

Тиббий саводхонлик - бусоғлиқни сақлаш билан боғлиқ муаммолар ечимини топишга ёрдам беради. Тиббий саводхонлик сиёсий даражада ҳам аҳолига бирламчи тиббий ёрдам кўрсатишда ечимлар топишга ҳаракат қилади. Илмий

доривор ўсимликларлар таҳлили шуни кўрсатадики, соғлиқни сақлаш масалаларида компетентликни ривожлантиришнинг энг истиқболли стратегиялари, узлуксиз таълим муассасалари, ўрта махсус профессионал коллежлари ва мактабларда амалга ошириладиган соғлиқни сақлаш бўйича олиб борилган таълим муассасалари ҳамкорлиги асосида юзага келади.

XXI асрда турли мамлакатларда ижтимоий-табиий фанлар саломатлик тўғрисида қарор қабул қилишда муаммоли вазиятларга дуч келмоқда. Одамлардан тобора кўпроқ соғлом турмуш тарзи фойдасига танлов қилишни ва атроф-муҳит ва соғлиқни сақлаш тизимидаги мураккаб ечимлар орқали ўзлари ва oilалари учун мустақил равишда йўл очишни сўрашмоқда, аммо ҳеч ким уларни бун ҳолатга тайёрламайди ва тегишли вазифаларни ҳал қилишда уларни қўллаб-қувватламайди. «Замонавий» жамиятда носоғлом турмуш тарзини фаол тарғиб қилиш мавжуд, соғлиқни сақлаш тизимларида ҳаракат қилиш тобора қийинлашмоқда.

Глобал экологик инқирозлар юз бераётган вақтда аҳолининг тиббий саломатлигини табиий воситалар ва ресурслар, доривор ўсимликлар орқали тиклаш ҳамда профилактика қилиш тобора зарурат сифатида акс этмоқда. Фан – техника ривожланган сари сунъий тизимлар, геоценозлар ва ҳатто саломатликка ижобий таъсир этувчи воситалар ҳам сунъийлашиб бормоқда. Бу борада илмий тадқиқот ишида олиб бориладиган доривор ўсимликларни ўқитиш асосида келажак авлоднинг саломатлигини сақлаш ва уни тизимли йўлга қўйиш имконияти ортади.

Аҳолининг саломатлиги бир қанча омиллар таъсирида ривожланади: уларга ижтимоий, иқтисодий, экологик, шахсий хусусиятлари, хулқ-атвори ва бошқа омиллар киради. Бундан ташқари, саломатликни асраш ва келажакка соғлом, бақувват насли қолдириш соғлом жамият – соғлом тафаккур натижасидир. Бу борада эса тиббий саводхонлик саломатлигининг муҳим омилидан саналади. [34, 35]. Тобора кўпроқ мамлакатларнинг саломатлигини таҳлил қилиш ва мониторинги шуни қайд этмоқдаки, тиббий саводхонликни ўрганишда давлатларнинг ижтимоий – тарихий келиб чиқишидан, улардаги тиббий саводхонлик турли – туман экан. Америка Қўшма Штатларининг катта ёшли аҳолиси ўртасида тиббий саводхонлик қуйи даражада ривожланган ¹[30].

2012 йилдаги ХХР аҳолиси ўртасидаги тиббий саводхонлик бўйича олиб борилган кузатувлар Хитой аҳолисининг 91,2%да тиббий саводхонлиги паст ёки кам бўлганлигини кўрсатди ²[12]. Тиббий саводхонлиkning Европа давлатларидаги тадқиқотлари шуни кўрсатадики, аҳолининг 47%, ортиқ Европа мамлакатларида тиббий саводхонлик паст даражада экан ³[27]. Тиббий саводхонлиkning пастлиги ёки етарли эмаслиги бутун дунё соғлиқни сақлаш муаммосига айланди.

Тиббий саводхонлик деб, «... асосий тиббий маълумотларни олиш, қайта ишлаш ва тушуниш қобилияти ва тиббий қарорларни англаш ва уларни таҳлил эта олишдир, деб таърифланади ⁴»[24]. Ёш инсонлар соғлиқни сақлаш тизими

¹ U.S. Dept. of Education, National Center for Education Statistics; [accessed on 3 April 2018]]. The Health Literacy of America's Adults: Results From the 2003 National Assessment of Adult Literacy, September 2006. Available online: https://nces.ed.gov/pubs2006/2006483_1.pdf.

² Li Y. Health literacy monitoring results of Chinese residents in 2012 /Y. Li, Q. Mao, Q. Shi // Health Educ. China. – 2015. – V. 31. – P. 99-103.

³ Sørensen K. Measuring health literacy in populations: illuminating the design and development process of the European Health Literacy Survey Questionnaire (HLS-EU-Q) /K. Sørensen, S. Van den Broucke, J. Pelikan //BMC Public Health. – 2013. – V. 13. – P. 948.

⁴ Selden C. Health Literacy /C. Selden, M. Zorn, S. C. Ratzan. – Bethesda, MD: National Library of Medicine, 2000. – 128 p

билан камроқ алоқада ва уларнинг соғлиқни сақлаш харажатлари катталарга қараганда камроқ.

Тиббий саводхонлик уч хил асосий компетенцияларни ўз ичига олади:

1.Функционал компетентлик: бу шифокорлар, ҳамширалар, фармацевтлар ёки оғзаки ахборотга розилик, ёзма манбаларни ўқиб тушуниш ва тиббиёт му- тахассисларининг кўрсатмаларга мувофиқ ҳаракат қилиш, дори-дармонларни тўғри қабул қилиш, парвариш қилишга риоя қилишдан иборат кўникмалар са- налади.

2.Концептуал компетентлик: кенг доирадаги шахсий қобилиятлар бўлиб, унда тиббий саломатликни асраш малакаларини ҳаёт давомида ривожланти- риш, соғлиқни сақлаш маълумотлари ва тушунчаларини тушуниш, баҳолаш ва улардан фойдаланиш онгли равишда танлов қилиш, соғлиқ учун хавфларни камайтириш ва ҳаёт сифатини яхшилаш.

3.Ҳаётий имкониятларни орттирувчи соғлиқни сақлаш компетентлиги: соғ- ликни сақлаш учун фаол фуқароликни бирлаштириш орқали мустаҳкамлаш.

Тиббий саводхонликни ошириш, аҳоли соғлом турмушини ва саломатлигини яхшилаш учун биринчидан, соғлиқни сақлаш саводхонлигини ошириш соғлиқ- ни сақлаш билан боғлиқ кенг қамровли қарорларни такомиллаштириш лозим.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, тиббий саводхонлик аёлларнинг репродук- тив саломатлиги ¹[11], сурункали буйрак касалликлари ² [29], астма ва сурунка- ли обструктив ўпка касаллиги ³ [25], одам иммун танқислиги вируси ⁴ [22] ва болаларда ўқу давомийлиги ⁵ [19]да муҳим рол ўйнайди

Тиббий саводхонликни ошириш, бошқа турдаги компетенциялар билан ин- теграциялашади. Саводхонликнинг таълим, ҳуқуқий, молиявий, технологик ва бошқа турларини ўзаро мустаҳкамлашда афзаллик яратади.

Жаҳон Соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) манфаатдор томонларнинг роли тўғрисида ҳисобот бериб, тиббий саводхонликни оширишда илмий тадқиқот институтлари зарурлигини эслатиб ўтади ҳамда уни амалга ошириш чора-тад- бирларини ва воситаларини ишлаб чиқишни таъкидлайди. ⁶[33]. Тўғри ва сама- рали соғлиқни сақлаш саводхонлиги воситалари йигирманчи асрнинг 90-йил- лари бошларида ишлаб чиқилган ва бугунги кунда тадқиқотларда фойдала- нишда давом этмоқда.

Тиббий саводхонлик бир қанча компетенциялар билан бирга узвий боғлиқ бў- либ, функционал саводхонлик, ўқиш ва ёзишнинг асосий қобилияти орқали керак- ли маълумотларни англаб етиш ва таҳлил қилишни англатади. Интерфаол савод- хонлик функционал саводхонлик, кундалик фаолият ва мулоқотда тўлиқ иштирок этиш учун ижтимоий кўникмалар орқали танқидий саводхонлик ҳисобга олинади ҳамда инсоннинг маълумотни баҳолаш қобилияти ривожлантирилади.

¹ Kilfoyle K. A. Health Literacy and Women's Reproductive Health: A Systematic Review /K. A. Kilfoyle, M. Vitko, R. J. O'Connor // Womens Health. – 2016. – V. 25. – P. 1237-1255

² Taylor D. M. A Systematic Review of the Prevalence and Associations of Limited Health Literacy in CKD /D. M. Taylor, S. D. S. Fraser, J. A. Bradley //Clin. J. Am. Soc. Nephrol. – 2017. – V. 12. – P. 1070-1084

³ Shum J. Canadian Airways Health Literacy Study Group Airway diseases and health literacy (HL) measurement tools: A systematic review to in- form respiratory research and practice /J. Shum, I. Poureslami, D. Wiebe //Patient Educ. Couns. – 2018. – V. 101. – P. 596-618

⁴ Perazzo J. Systematic Review of Health Literacy Interventions for People Living with HIV. AIDS /J. Perazzo, D. Reyes, A. A. Webel //Behav. – 2017. – V. 21. – P. 812-821.

⁵ Ogi H. Associations between Parents' Health Literacy and Sleeping Hours in Children: A Cross-Sectional Study /H. Ogi, D. Nakamura, M. Ogawa //Healthcare. – 2018. – V. 6. – P. 32.

⁶ World Health Organization Moving Forward: A Plan for the Next Fifteen Years. [(accessed on 3 April 2018)]; Available online: <http://www.who.int/healthpromotion/conferences/9gchp/health-literacy-moving-forward/en/>

Тиббий саводхонлик бир ёки бир неча тур саводхонликнинг ривожланишига асос бўлиши мумкин. Ёшлар тиббий саломатлигини ривожлантиришда таълим муассасалари муҳим рол ўйнайди. Саломатлик бевосита ва билвосита йўллар билан умумий саводхонлик яхшиланишига таъсир қилиши мумкин. Тиббий саводхонлик асосида болалар ва катталар соғлиғига нима таъсир қилишини, кенг даволаш воситалари ичидан аниқ, таъсир доираси безарар таъсир қиладиган дориларни аниқлашга ёрдам беради.

Болаларда бундай саводхонлик кўникмаларини ривожлантириш устувор вазифа бўлиши керак.

Бугунги мураккаб глобаллашув шароитида саломатликни сақлаш, турли ташқи ва ички таъсирларга жисмонан, руҳан ҳам маънан бардошли бўлган ёш авлодни тарбиялаш соғлом турмуш тарзи тамойилларини қарор топтириш, саломатликни сақлашга доир тиббий саводхонликни ривожлантириш, соғлом авлодни шакллантириш, уларни гиёҳвандлик, ахлоқсизлик каби таҳдид ва хатарлардан асраш долзарб аҳамиятга эга.

Талаба-ўқувчилар томонидан соғлом турмуш тарзини тўғри шакллантириш орқали организм саломатлигини сақлаш ва келажак авлодлар учун соғлом, барқарор – комил насл қолдириш муҳим вазифа саналади. Тиббий саводхон мутахассисни тайёрлаш, уни кутилган ва кутилмаган касалликларнинг ривожланишининг олдини олиш ва улардан ҳимояланиш, зарур тиббий ёрдамларни бера олиш компетентлигига эга бўлиш дея хисобланилади. Тиббий саводхонлик - соғлиқни сақлаш соҳасидаги мустақил қарорларни тушуниш, соғлиқни сақлаш, тиббий ёрдам олиш ва ҳаётнинг барча босқичларида бу зарур билим ва кўникмалар сифатини ошириш мавжудлиги билан қўллаб-қувватлаш касалликнинг олдини олиш каби тушунчалар орқали аниқланади.

Охирги ўн йилликда тиббий саводхонлик борасида кўплаб хорижий тадқиқотчилар томонидан илмий изланишлар олиб борилган бўлиб, 12 турдаги таянч: билиш, тушуниш, баҳолаш, қўллай олиш компетенциялардан саломатлик учун фойдалана олиш, тиббий-санитар ҳолатларни олдини ола билишлик ва саломатликни тиклашга оид билимлар жамланмаси киритилади. Бу компетенциялар қуйидаги жадвалда акс этган:

1-расм. Тиббий саводхонликни ривожлантирувчи омиллар.

Тиббий саводхонлик	Саломатликка тегишли манбалардан фойдаланиш	Саломатликка тегишли ахборотларни тушуниш	Саломатликка оид маълумотларни жамлаш ва таҳлил қилиш	Саломатликка тегишли бўлган ахборотни қўллай олиш
Тиббий санитар ёрдам	Тиббий мавзудаги ахборотларни қабул қилиш қобилияти	Тиббий маълумотни тушуниш ва тафаккур қилиш	Тиббий саводхонликни ривожлантиришда доривор ўсимликларни йиғиш ва таҳлили	Саломатликни асрашда доривор ўсимликларни амалиётда қўллай билаш

Касалликларни олдини олиш	Хатарли жараёнларни олдини олиш	Хатарли ҳолатларни тушуниш ва тафаккур қилиш	Саломатликни асрашда доривор ўсимликлар асосида касалликлар профилактикаси	Тиббий саводхонликни ривожлантиришда доривор гиёҳларни амалда қўллаш
Саломатликни тиклаш	Саломатликка оид энг янги билимларга эга бўлиш	Саломатликка тегишли бўлган маълумотларни тафаккур қилиш	Доривор ўсимликлар манбаларини билиш	Саломатликни тиклашда ахборотларни амалиётда қўллаш
Доривор гиёҳларни таниш ва қўллаш билиш	Саломатликни сақлашда маҳаллий ва хорижий доривор ўсимликларни таниш ва қўллаш билиш	Доривор ўсимликларга оид маълумотларни тушуниш	Доривор ўсимликларни таҳлил қилиш ва улардан қайси ҳолатларда фойдаланишни билиш	Доривор ўсимликлардан қандай, нимага ва қай усулда фойдаланишни билиш

Ўзбекистон Республикасини 2022 — 2026 йиллар давомида ривожлантиришга қаратилган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясининг “Адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капиталини ривожлантириш” бобининг 37-мақсадида ҳар бир фуқарога давлат ҳисобидан аниқ касб-ҳунарга ўқиш имкониятини яратиш, касбга ўқитиш кўламинини кенгайтириш борасида таълимга оид давлат сиёсати олиб борилмоқда. Маълумки, мамлакатимиз мустақиллиги миллий таълим соҳасида туб ислохотларни амалга ошириш учун замин яратди. Замонавий талаблар инобатга олинган ҳолда, олий ўқув юртларининг педагог кадрларини қайта тайёрлаш йўналишлари бўйича қайта тайёрлаш ва малака оширишнинг ўқув дастурларини мунтазам такомиллаштириб бориш ишларини ташкил этиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади.

Инсоният юксак даражадаги фан-техника тараққиёти асрига қадам қўйган бўлса ҳам, саломатликни сақлаш, уни муҳофаза қилиш ва соғлом турмуш тарзини олиб боришда, ўз ўтмишига, яъни халқ таъботига, донишмандликнинг битмас-туганмас манбаига мурожаат қилмоқда. Ҳозирги кундаги кўпгина муаммоларни ечишда уларнинг бой тажрибаларидан кенг фойдаланиб, боқий анъаналарини тиклаб ва замонавий билимлар билан бойитиб, халқимиз соғлиғини мустаҳкамлаш йўлида қўлламоқда. Бугунги кунда халқ таъботи тавсиялари нақадар муҳим аҳамият касб этаётганининг ҳақиқий исботи — жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан халқ таъботига ниҳоятда жиддий эътибор берилётгани ва дунёнинг 120 дан ортиқ мамлакатида халқ таъботига расмий мақом берилганидир. Бир қатор мамлакатларда халқ таъботи академиялари, илмий -тадқиқот институтлари, дорилфунунларда таъбот тизими учун илмий-амалий мутахассислар тайёрлаш бўлимлари фаолият кўрсатмоқда.

Адабиётлар рўйхати

1.U.S. Dept. of Education, National Center for Education Statistics; [(accessed on 3 April 2018)]. The Health Literacy of America’s Adults: Results From the 2003 National Assessment of Adult Literacy, September 2006. Available online: https://nces.ed.gov/pubs2006/2006483_1.pdf.

2. Li Y. Health literacy monitoring results of Chinese residents in 2012 /Y. Li, Q. Mao, Q. Shi // Health Educ. China. – 2015. – V. 31. – P. 99-103.
- 3.K. Sørensen, S. Van den Broucke, J. Pelikan //BMC Public Health. – 2013. – V. 13. – P. 948.
- 4.Selden C. Health Literacy /C. Selden, M. Zorn, S. C. Ratzan. – Bethesda, MD: National Library of Medicine, 2000. – 128 p
- 5.Guidance on Strengthening Health Promotion and Education National Health Commission of the People's Republic of China. [(accessed on 8 April 2018)]; Available online: <http://www.nhfpc.gov.cn/xcs/s7846/201611/05cd17fa96614ea5a9f02bd3f7b44a25.shtml>
- 6.Kilfoyle K. A. Health Literacy and Women's Reproductive Health: A Systematic Review /K. A. Kilfoyle, M. Vitko, R. J. O'Connor // Womens Health. – 2016. – V. 25. – P. 1237-1255
- 7.Taylor D. M. A Systematic Review of the Prevalence and Associations of Limited Health Literacy in CKD /D. M. Taylor, S. D. S. Fraser, J. A. Bradley //Clin. J. Am. Soc. Nephrol. – 2017. – V. 12. – P. 1070-1084
- 8.Shum J. Canadian Airways Health Literacy Study Group Airway diseases and health literacy (HL) measurement tools: A systematic review to inform respiratory research and practice /J. Shum, I. Poureslami, D. Wiebe //Patient Educ. Couns. – 2018. – V. 101. – P. 596-618
- 9.Perazzo J. Systematic Review of Health Literacy Interventions for People Living with HIV. AIDS /J. Perazzo, D. Reyes, A. A. Webel //Behav. – 2017. – V. 21. – P. 812-821.
- 10.Ogi H. Associations between Parents' Health Literacy and Sleeping Hours in Children: A Cross-Sectional Study /H. Ogi, D. Nakamura, M. Ogawa //Healthcare. – 2018. – V. 6. – P. 32.
- 11.World Health Organization Moving Forward: A Plan for the Next Fifteen Years. [(accessed on 3 April 2018)]; Available online: <http://www.who.int/healthpromotion/conferences/9gchp/health-literacy-moving-forward/en/>
- 12.Мирзаева Н. А. Табиий фанларни ўқитишда педагогик таълим инновацион кластери (чирчиқ модели)“эшитдим-кўрдим бажардим” тамойили методологияси //research focus. – 2022. – т. 1. – №. 1. – с. 15-22.
- 13.Умаров А. С. Ўзлуксиз таълимда замонавий санъат мактабларини ташкил этишнинг кластер тамойиллари //research focus. – 2022. – т. 1. – №. 1. – с. 23-28.